

מקורות והערות

- א. מקורות כלליים
- ב. הערות על ספרים ספציפיים
- ג. הערות על תוכנית הקריאה הכללית (חלוקה ליחידות עבור 12 חודשים)
- ד. מבנה

א. מקורות כלליים:

הספר הראשון עבורו יצרתי דף הדרכה היה ספר שמואל, הן משום שהיה עלי להכין את תלמידי למבחן בקיאות על כל הספר, והן משום שנתקלתי בפירושו הנפלא של שמעון בר אפרת (סדרת "מקרא לישראל", ירושלים: מאגנס, תשנ"ו). חלוקתו המדויקת של בר אפרת, המחלקת את ספר שמואל ליחידות קריאה טבעיות ומוסיפה כותרות ברורות, היא אשר נתנה לי את הרעיון ליצור סוג כזה של דף חזרה. בדף שלי על ספר שמואל, חלוקת ה"מיקרו" (וכן הכותרות) מבוססת בעיקר על בר אפרת, אף על פי שהכנסתי שינויים רבים. חלוקת ה"מקרו" ליחידות גדולות יותר לקוחה מ"ספרי שמואל" של מ.ז. סגל (ירושלים: קרית ספר, 1987).

בספרים נרטיביים אחרים ניסיתי ליצור כותרות עבור יחידות קטנות דומות לאלה שכתב בר אפרת בספר שמואל, אך אני מודע לכך שהצלחתי באופן חלקי בלבד. כדי לחלק את ספרי הנביאים והכתובים הנוספים ליחידות הגיוניות על פי נושאים, השתמשתי בשלושה סוגי מקורות:

1. ראשית כל התייחסתי לפרשיות הפתוחות והסתומות, כפי שהן מופיעות בכתבי היד החשובים. הסתמכותי רבות (אך לא בלבד) על החלוקה לפרשיות. מצד אחד, לא קבעתי יחידה חדשה כל פעם שקיימת פרשיה פתוחה או סתומה. אך מצד שני, כאשר סימנתי פרק חדש, הוא כמעט תמיד יתאים לפרשה פתוחה או סתומה.

כתבי היד של המקרא מתאימים זה לזה בנושא פרשיות פתוחות וסתומות ברוב מכריע של המקרים. למרות זאת, קיימים מספר הבדלים משמעותיים ביניהם (אף בין כתבי היד במסורת כתבי היד הקרובים לכתר ארם צובה). במקרים נדירים בהם החלוקה שלי מבוססת על חלוקה לפרשיות אשר מופיעה באחד מכתבי היד, אך לא בכולם, ציינתי זאת בסוגריים מרובעים.

בנוסף לכך: בספרים מסויימים (משלי, קהלת, רות והחלק האחרון של ספר יחזקאל) ישנם קטעים ארוכים מאוד ללא חלוקה לפרשיות כלל. במקרים אלה ציינתי את החלוקה לפרשיות בסוגריים במעט המקומות בהן היא אכן קיימת. בספר משלי, ששם בהכרח החלוקה של חלקים גדולים מן הספר היא שרירותית, התבססתי על הפרשיות בכל מקום אפשרי, וציינתי חלוקה זו לאורך כל הספר (בסוגריים מרובעים).

2. שנית, יצרתי את חלוקות ה"מקרו" וה"מיקרו" לפי מפרשי המקרא הגדולים אשר עסקו בחלוקה מדויקת של הספרים, כגון: רלב"ג, אברבנאל, מאירי (על משלי), סעדיה גאון ואחרים.

3. הקבוצה השלישית והאחרונה של מקורותי היא הפירושים ונפוצים בזמננו (כגון: דעת מקרא, הרטום, סגל, תנ"ך לעם, עולם התנ"ך). בדקתי היכן מחלקים פירושים אלה את הספרים, ואלו כותרות הם העניקו ליחידות. מצאתי כי לעיתים קרובות תופיע אותה חלוקה אצל פרשנים שונים משום שהם מסתמכים זה על זה, אך לעיתים קיימות בספריהם תובנות מעניינות לגבי המבנה והסידור של הספרים.

אף על פי שעשיתי שימוש אקלקטי בכל המקורות הנ"ל, ההכרעה הסופית לגבי חלוקה וכותרות נעשתה על פי הרשמים שלי בתור קורא במקרא, וכן הוספתי גורמים רבים מדעתי. האחריות לשגיאות מוטלת אך ורק עלי.

הערות על ספרים ספציפיים

יהושע ושופטים: כמו העבודה על ספר שמואל, אף העבודה על יהושע ושופטים נעשתה בשלב מוקדם כדי להכין את תלמידי לבחינות הבקאות. השתדלתי שהדפים עבור יהושע ושופטים יהיו ברורים במיוחד, יעילים וקלים לשימוש, משום שאני מניח כי אלה הם ספרי הנ"ך הראשונים אשר אנשים רבים קוראים אותם.

מאחר וכל ההתחלות קשות, ניסיתי להפוך את הדפים האלה להקדמות פשוטות להבנה לגבי הרעיון שלי לדפי הדרכה לרכישת בקיאות בנ"ך. כל אחד משני הספרים הקצרים האלה מופיע בדף נפרד, ולכן היה די מקום להצליח בכך.

בספר יהושע עשיתי מאמץ מיוחד להציג את הקטע הארוך והקשה של חלוקת הנחלות לשבטים (פרקים יג-יט) בצורה ברורה אשר תקל על קריאת כל הפרשה בשלמותה.

בדף של ספר שופטים נשאר מקום רב, ולכן הוספתי הסבר על המבנה של שירת דבורה. הרעיון הראשוני הגיע מטבלה הנמצאת עולם התנ"ך (כרך שופטים, עמ' 51). אך הכנסתי בטבלה זו שינויים גורפים, ולכן נראה לי כי הטבלה שלי שימושית הרבה יותר.

מלכים: בספר זה הוספתי סמלים כדי שהקורא יוכל, במבט אחד, לזהות את מלכי בית דוד (=מגן דוד) ואת מלכי ישראל (=דגל).

ישעיהו: שד"ל היה לעזר רב במספר נקודות קשות. נבואות הנחמה חולקו ליחידות קריאה יומיות, בהתאם לפרשיות (ראה להלן).

ירמיהו: הנבואות האינדיווידואליות של ירמיהו מחולקות, כפי שהוצע על ידי ר"י אברבנאל, על פי נוסחאות פתיחה. (מאוחר יותר, הלך סגל בעקבות האברבנאל, פרט למקרה אחד.) רציתי לאמץ את סיכומי של אברבנאל לגבי הנבואות האינדיווידואליות, אך הדבר לא היה מעשי, ולכן הכנתי סיכומים כאלה בעצמי (שצריך עדיין לשכלל אותם יותר). חלוקת ה"מקרו" של ירמיהו עם כותרות מן הביטויים המופיעים בפסוק בראשית הספר (א/י), היא שלי.

הסיכומים של הנבואות האינדיווידואליות, בתוספת חלוקת ה"מקרו", גרמו לכך שספר ירמיהו משתרע על פני שני דפי הדרכה. לכן, כדי לקלוט את המבנה של כל הספר במבט אחד, יש להציג את שני דפי ההדרכה זה מול זה.

תרי עשר: היה די "מקום" לחלק את ספר יונה לשניים, אך החלטתי לא לעשות זאת. החלטה זאת גרמה לתוצאה הבאה עבור נחום, חבקוק, צפניה ומלאכי: שלושה מתוך ארבעת הספרים חולקו, כדי להקל על הקריאה בהם. בסופו של דבר, החלטתי לחלק את חבקוק, צפניה ומלאכי. נחום, הספר הקצר והאחיד ביותר מתוך ארבעת הספרים הקצרים, נקרא ביחד כיחידה אחת.

איוב: החומר התחלק בקלות לעשרים ושמונה יום, על בסיס מבנה הספר המחולק ל"מענות" נפרדות. כדי להגיע ל-29 יום היו מספר אפשרויות: א) לחלק את פרקים ט-י (57 פסוקים) לשני חלקים, או לחלק את פרקים לו-לז (57 פסוקים) לשני חלקים. אני בחרתי באפשרות הראשונה כדי להקל על הלימוד בראשית החודש. ב) לא לחבר את פרקים יח-יט, או לא לחבר את פרקים לד-לה. ברור כי הדרך בה נקטתי בדף ההדרכה היא שרירותית לרוב, וניתן לשנות אותה בקלות אם רצונו של הקורא בכך.

משלי: חילקתי את הקריאה ליחידות לקריאה יומית לפי פרשיות פתוחות וסתומות, במידת האפשר, והן מצויינות בדף ההדרכה.

איכה: הכותרות של חמש הקינות לקוחות מדעת מקרא, בשינוי קל אחד.

קוהלת: הטקסט אינו חד-משמעי, וקיימים בו מעט מאוד סימנים המצביעים באופן מובהק על חלוקתו. לכן, החלוקה מתבססת בעיקר על הכמות (ראה להלן).

שיר השירים: אף כאן הטקסט אינו חד-משמעי. החלוקה הכמותית ליחידות קריאה יומיות מתאימה לפרשיות.

דניאל: החלוקה של ספר זה מוכתבת פחות או יותר על ידי תוכנו. לפי מיטב ידיעתי, הסמכות המוקדמת יותר אשר הצביעה מפורשות על החלקים השונים של הספר היה הרב סעדיה גאון בפירושו. עזרא ונחמיה: ציטטתי מספר פסוקים המתייחסים לתיארוך ולתוכן בתוך המבנה הכללי, כדי שהמבנה יהיה ברור יותר.

דברי הימים: ניסיתי להעניק לחלקים הגדולים והקטנים כותרות אשר ישקפו את המבנה של הספר ואת מטרותיו (כפי שהבנתי אותם). אף כאשר ישנם פרקים בדברי הימים אשר מקבילים לפרקים במלכים, הכותרות עשויות להיות שונות.

חלוקות שרירותיות: (משלי, קוהלת, שיר השירים, והנחמות בסוף ספר ישעיהו): באופן כללי, עשיתי כמיטב יכולתי לחלק את הספר ולהעניק לו כותרות על פי התוכן, וכן לפי סימנים ארגוניים המופיעים בטקסט עצמו. השתדלתי להתאים את יחידות הקריאה היומיות לסימנים ארגוניים אלה. אך במספר ספרי שירה לא היתה אפשרות להשיג יעד זה, משום ש"סימנים ארגוניים" אלה הם בעלי משמעויות שונות, או שאינם קיימים כלל. במקרים אלה חילקתי את הטקסט ליחידות קריאה יומיות בעיקר לפי הכמות, וציטטתי את הפסוק הראשון של הקטע במקום לתת כותרת עניינית (שכנראה אף תטעה את הקורא).

למרבה המזל, ניתן היה לבחור את נקודת ההתחלה הספציפית במגילת שיר השירים, וכן בנבואות הנחמה שבסוף ספר ישעיהו, על פי הפרשיות הפתוחות והסתומות. פרשיות אלה מצויינות בדפי ההדרכה. במשלי ובקהלת הבעיה היתה חריפה יותר: אף הפרשיות לא יכלו תמיד להדריך אותנו לגבי נקודות התחלה וסיום, כי הן נדירות בחלקים נרחבים של משלי (פרקים י-כד) וכן ברובו של ספר קוהלת. כך, הנקודות בהם הטקסט מחולק הן כמעט לגמרי שרירותיות ומבוססות כמעט לגמרי על כמות (אף על פי שניסיתי להימנע מלהתחיל יחידות חדשות באמצע חוט מחשבה אחד).

תהילים: כל יהודי חייב "להרגיש בבית" בספר תהלים. ספר תהלים במטא את הצד האישי והאנושי של עבודת ה'.

אך, אף פעם לא אהבתי את הרעיון של קריאת כל ספר תהלים בשבוע או אפילו בחודש. נראה לי, כי קריאתם של מזמורים רבים ברצף הוא מרשם בטוח לקריאה מכנית, ואינני מאמין כי ישנו ערך לקריאה מכנית של תהלים (אף על פי שאני מודע לכך שישנם הסוברים כי יש ערך לקריאה כזאת). במקום זאת, אני מעדיף את הרעיון של קריאת מזמור אחד ליום, אשר מאפשר לקורא להרהר בפירוש המילים ובאווירה השוררת במזמור.

הרעיון הבסיסי בטבלת ששת החודשים הוא פשוט: קיימים 150 מזמורים במהדורות המודפסות של תהלים (למרות שחז"ל מנו מזמורים אלה בצורה שונה). ששה חודשים עברים מסתכמים ב-177 יום. לכן ניתן לקרוא מזמור אחד ליום, ולחלק את המזמורים הארוכים יותר.

הקביעה כיצד לחלק את המזמורים הארוכים בצורה הטובה ביותר היה תהליך ארוך וטכני, אשר הצריך ספירה מרובה. באופן כללי, ניסיתי לחלק אותם במקומות שבהם נראה כי ישנה הפסקה, או במקומות בהם נראה כי מתחיל רעיון חדש. בסופו של דבר החלטתי, לעיתים, לחבר שני מזמורים מאד קצרים, כדי לאפשר לחלק למספר חלקים את המזמורים הארוכים ביותר.

ניסיתי ליצור איזון, אך בסופו של דבר, אף כאן, חלק גדול מן החלוקה היא שרירותית. אני אשמח לקבל הצעות לגבי שינויים בחיבור מזמורים יחדיו, או לגבי חלוקתם של המזמורים הארוכים בצורה אחרת.

הערות כלליות על תוכנית הקריאה הכללית (יחידות של 12 חודשים)

התוכנית הכללית, המבוססת על יחידות המחולקות ל-12 החודשים בדפי ההדרכה, היא רק דרך אחת ליצור מערכת קבועה לקריאת הנביאים והכתובים. אני ניסיתי מספר אפשרויות אחרות לפני שהחלטתי על התוכנית הנוכחית, שהיא הגמישה ביותר וההגיונית ביותר לארגון מערכת של לימוד וחזרה (הגמישות שלה היא חלק מן ההגיון שבה). להלן חלק מן השיקולים אשר עמדו לנגד עיני כאשר הגעתי לתוכנית הנוכחית של דפי ההדרכה:

נקודת ההתחלה – נביאים: התחלתי מן העובדה הפשוטה כי כל אחד מספרי הנביאים הוא יחידה מלוכדת, ופחות או יותר כולם באורך שווה. החריגים היחידים הם יהושע ושופטים, אך, למרבה המזל, שני הספרים האלה מתחברים יחדיו בקלות, כדי ליצור יחידה אחת סטנדרטית. התוצאה הישירה היא שבע יחידות ברורות לקריאת ספרי הנביאים, והם: (1) יהושע ושופטים, (2) שמואל, (3) מלכים, (4) ישעיהו, (5) ירמיהו, (6) יחזקאל, (7) תרי עשר¹. עובדה כמותית פשוטה זו היא הסיבה לכך שבדרך כלל מדפיסים את מהדורות "מקראות גדולות" על הנביאים ב-7 כרכים.

כתובים: ספרי הכתובים הם בעייתיים יותר: דברי הימים הוא ספר ארוך מאוד, וכן ספר תהלים הוא הספר הארוך ביותר בכל התנ"ך (וגם לעיתים קרובות קשה לקריאה). מלבד שני ספרים אלה, אשר כל אחד מהם הוא ארוך מכדי להיות יחידה אחת לבד, ישנם ספרים קצרים רבים: חמש מגילות, דניאל, עזרא-נחמיה. משלי הוא ארוך יותר מהם, אך עדיין קצר מדי מכדי להיות יחידה בפני עצמה. איך, אם כן, ניתן לארגן ספרים אלה?

איוב: הספר היחיד ה"קל" בכתובים, מבחינת אורכו ומבנהו, הוא איוב, אשר מתאים באופן אוטומטי ליחידה חודשית ברורה, בדומה לספרי הנביאים. איוב הוא מעט קצר (כמו תרי עשר), אבל מצד שני הלשון שלו היא קשה במיוחד, ולכן היה סביר ליצור יחידות יומיות קצרות יותר. כך איוב הפך בקלות ליחידה המתאימה לקריאה בחודש אחד.

עבור ספרי הכתובים האחרים, התלבטתי בין מספר אפשרויות, כדלהלן:

האם ספר תהלים צריך להיות חלק מתוכנית הבקיאות הרגילה, או שיש ליצור עבור ספר זה מחזור לימוד נפרד? בסופו של דבר בחרתי באפשרות השניה, משום שמבנו של ספר תהלים שונה לחלוטין מן המבנה של יתר ספרי המקרא, וכן משום שמבנה זה (בערך² 150 מזמורים עצמאיים) מתאים מאוד למחזור של 6 חודשי לימוד³.

מגילות: האם יש צורך לכלול את חמש מגילות בתוכנית הבקיאות הרגילה, מאחר והן נקראות במשך השנה במועדים? בסופו של דבר החלטתי לכלול אותן וזאת משני טעמים: (1) אין לחשוב כי הקריאה בציבור פירושה שהאדם קרא ולמד את התוכן ברמה האישית, במיוחד משום שהמגילות הן ארוכות מדי מכדי שתוכלנה להוות כל אחת יחידה יומית אחת. במקום זאת יש לחלק אותן ליחידות קטנות יותר. (2) נכון הדבר כי כל עם ישראל קורא את מגילת אסתר בפורים, ואת מגילת איכה בתשעה באב. אך קהילות רבות (כולל רוב הקהילות בישראל!) אינן קוראות בציבור את שלושת המגילות בשלוש רגלים⁴. ואפילו תהיה תועלת בחלוקתן של מגילות אסתר ואיכה למספר יחידות לקריאה יומית. לכן, בסופו של דבר החלטתי לכלול את חמש המגילות בתוכנית, ואף הענקתי להן תשומת לב מיוחדת, בכך שחילקתי את הקשות שבהן ליחידות קצרות יחסית.

אולי יש לצרף את קהלת למשלי, משום ששניהם ספרי חוכמה? בסופו של דבר החלטתי כן לעשות זאת, למרות שמשמעותה של ההחלטה היא הפרדתה של קהלת מן שאר המגילות. קריאתן של קהלת ומשלי

¹ תרי עשר הוא הקצר ביותר מבין שבע היחידות של הנביאים, אך משום ש"ספר" זה הוא צרוף של 12 ספרים קצרים ושונים – הוא גם קשה יותר לקריאה, ולכן חשבתי שראוי להקדיש קצת יותר זמן לכל ספר קצר. בכל מקרה, ספרי תרי עשר מחולקים באופן טבעי ל-29-30 יום (כפי שנראה בדפי ההדרכה). לכן, אנו מתחילים בשבע יחידות ברורות לקריאת הנביאים.

² בערך, אך לא בדיוק, משום שהמספר 150 מבוסס על החלוקה לפרקים. למעשה, מספר המזמורים הוא קצת פחות מ-150, משום שנראה כי מספר זוגות של מזמורים היו למעשה מצורפים לאחד (ראה בדף ההדרכה). חז"ל הזכירו קמ"ז מזמורים בספר תהילים.

³ כמו כן ראה לעיל את ההערות לגבי השאלה מדוע יש ללמוד את ספר תהלים במחזור לימוד נפרד.

⁴ רוב החסידים, הספרדים, והתימנים (בלדים) אינם קוראים שיר השירים בציבור בשבת חול המועד פסח. (אך לעיתים קרובות, קוראים מגילה זו בסוף סדר ליל פסח בבית. כמו כן, ספרדים קוראים את שיר השירים בציבור כל ערב שבת לפני קבלת שבת.) אותן עדות אינן קוראות את רות בשבועות (אף כי ייתכן כי יקראו מגילה זו במשך ה"תיקון"), ולחלק מהן אין שום מסורת בכלל הקושרת את מגילת קהלת לחג הסוכות.

כיחידה אחת היא בעלת ערך רעיוני, וכן ספרים אלה מצטרפים יחדיו ליחידה חודשית מבחינת אורכם ורמת הקושי שלהם.

אולי יש לצרף את הספרים המתמקדים בתקופה הפרסית (אסתר, דניאל, עזרא-נחמיה) ליחידה אחת? או אולי יש לצרף את נביאי שיבת ציון (שלושת האחרונים בתרי עשר) לעזרא-נחמיה, וליצור מהם יחידה אחת? אופציות אלה הן אטרקטיביות מאוד מבחינת התוכן וייתכן כי יהיו אנשים אשר ירצו לקרוא אותם בצורה הזאת. בסופו של דבר אני לא חילקתי כך את היחידות החודשיות משום שדרך זו יצרה קשיים לגבי ספרים אחרים. אם מישוהו ייצור מחזור קריאה המבוסס על סוגים אלה של צירופים יבורך.

אולי יש לצרף את דניאל ועזרא-נחמיה? שניהם ספרים על התקופה הפרסית, ובשניהם יש חלקים בארמית, ומבחינת אורכם הם מתחברים היטב ליחידה של חודש אחד. או אולי יש לצרף את דניאל, שהוא ספר יחסית קצר, עם המגילות, בעוד ספר עזרא יצורף לדברי הימים, שהוא ההמשך הטבעי שלו? בחרתי באפשרות השניה, אך אני מעודד את הלומדים לצרף ספרים בדרך אשר מועילה ללימוד שלהם, ואולי אף לתרום דף הדרכה חדש.

ההחלטה הסופית של לגבי הכתובים היתה: איוב - יחידה אחת, משלי וקוהלת - יחידה אחת, שאר ארבעת המגילות יחד עם ספר דניאל - יחידה אחת, ודברי הימים ולאחריהם עזרא ונחמיה - יחידה כפולה של חודשיים.⁵

התוכנית עליה החלטתי היא די מאוזנת, מעניקה קצת יותר זמן, יחסית, לספרים קצרים, וכן מתאימה למדי לסדר המקובל של ספרי התנ"ך במהדורות המודפסות. אף על פי כן, אני אשמח אם אלה אשר רוצים לשנות תוכנית זו כדי להועיל ללימוד העצמי שלהם, יעשו זאת.

⁵ ניסיתי אף לארגן יחידות אשר על פיהן ספרים מסויימים ייקראו בחודשים מסויימים, בעיקר מתוך התבססות על חמש מגילות, אך זנחתי רעיונות אלה. למשל: איכה וירמיהו באב, קהלת ומשלי בתשרי, אסתר ודניאל (וכן עזרא ונחמיה) באדר, ספרי שיבת ציון באייר (יום העצמאות ויום ירושלים) יחד עם רות (לקראת סיון). כמו כן הרהרתי ברעיון של צרופה של מגילת רות ליהושע-שופטים (סיון). אף על פי כן, נראה לי כי הגמישות המתאפשרת מן התוכנית הנוכחית היא הרבה יותר טובה מכל הנסיונות המובאים כאן.